

Bernatska O.B.

**DEVELOPMENT OF INDEPENDENT
BEHAVIOR IN BOARDING STUDENTS AGED 9-12 YEARS.***Institute of Education Sciences of Ukraine,
Kiev, Berlinskogo str., 9, 04060*

Анотація. Стаття присвячена проблемі виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів. У роботі уточнено сутність поняття „вчинкова самостійність учнів 9-12 років інтернатних закладів” як інтегративного особистісного утворення; визначено модель виховання вчинкової самостійності та представлені данні експериментальної перевірки психолого-педагогічних умов виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів.

Ключові слова: «вчинкова самостійність», «виховання вчинкової самостійності», «учні 9-12 років інтернатних закладів», «психолого-педагогічні умови», «вчинковий вплив», «рефлексивне виховання», «просвітницький тренінг», «арттерапія».

Abstract. In this paper we will describe how to develop independent behavior in boarding students aged 9-12 years. The paper clarifies the essence of the concept "independent behavior in boarding students aged 9-12 years" as an integrative personal education. Also the paper defines the educational model of independent behavior development and presents experimental data of psychological and educational conditions for bringing independence in actions of boarding students aged 9-12 years.

Keywords: «independence in actions», «raising self-sufficiency in the actions», «students of boarding schools aged 9-12 years», «psycho-educational conditions», «behavioral influences», «reflexive education», «educational training», «arttherapy».

Сучасний розвиток демократичного суспільства потребує виховання особистості, яка вміє діяти автономно та незалежно, здатна приймати рішення та нести за них відповідальність. У контексті розвитку демократичного суспільства проблема самостійної особистості займає головне місце. У сучасних умовах загального значення набуває категорія вчинку.

Поняття вчинкової самостійності поєднує дві категорії: «самостійність» та «вчинок» і може визначатися як складова особистісної та соціальної зрілості. Проблему вчинкового осередку душевно-духовного життя людини вчені розглядали протягом багатьох років у руслі різноманітних пізнавальних систем, філософських та психологічних течій. Цілісна наукова інтерпретація виховання вчинкової самостійності була надана такими сучасними науковцями, як В.Роменець, І.Бех, В.Татенко, І.Кравченко, Я.Кальба, [11], [2], [13], [8], [5].

Проблема виховання вчинкової самостійності набуває особливого значення в умовах виховання в інтернатних закладах. Як зазначають дослідники В. Мухіна, Л. Канішевська, та інші, вихованці закладів інтернатного типу становлять специфічну категорію школярів, яким властиві проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру [9],[10],[18]. Відповідно до

досліджень зарубіжної психології та психоаналізу, передумовою розвитку здатності до вчинку є автентичність, що в свою чергу ґрунтується на емпатичних об'єктних стосунках з материнським об'єктом (А. Фройд, М. Кляйн, ті інші) або з особою, що її замінює [6],[17]. Втрата батьківської опіки впливає на розвиток здорової прихильності у структурі особистості (Д. Боулбі, Д. Вінкот) [3], [4]. Через відсутність глибоких емоційних зв'язків та зруйновану спроможність до прояву прихильності категорія дітей та молоді, що втратила батьківську опіку, проявляє найбільшу соціальну неадаптованість, схильність до девіацій та неспроможність до адекватної самореалізації у вчинковій активності в умовах сучасного суспільства (Н. Травнікова, Є. Трошихіна) [15], [16].

Незважаючи на те, що дослідники аналізують різні грані вчинкової самостійності та вчинку, у науковій літературі відсутні дослідження щодо виховання вчинкової самостійності у школярів саме перехідного періоду з молодшої школи до середніх класів. Залишається також недостатньо визначеною в педагогічній літературі проблема впливу творчого компоненту на розвиток потреби у самостійності. Дослідження, у яких підтверджувалася б стимулююча і спрямовуюча функція недирективного супроводу учнів у творчій та ігровій діяльності з метою виховання вчинкової самостійності, на момент сьогодення відсутні цілком.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена також суперечністю між суспільною значущістю виховання вчинкової самостійності та неефективною практичною організацією цього процесу в умовах інтернатних закладів. Метою нашої статті є представлення моделі виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів та даних про її експериментальне підтвердження.

Відповідно до здійсненого аналізу досліджуваної проблеми у філософській, соціологічній, психологічній і педагогічній літературі, нами було уточнено сутність поняття „вчинкова самостійність учнів 9-12 років інтернатних закладів” та з'ясовано, що за своєю сутністю вчинкової самостійності становить поєднання характеристик самостійності та вчинку.

Самостійність особистості пов'язана з активною роботою думки, почуттів і волі. Цей зв'язок двосторонній: 1) розвиток розумової і емоційно-вольової сфери є необхідною передумовою для самостійності суджень і дій; 2) судження, що складаються під час самостійної діяльності, і дії зміцнюють і формують здатність не лише приймати свідомо мотивовані дії, але і домагатися успішного виконання прийнятих рішень усупереч можливим труднощам. Вчинок - свідомо дія, реалізований акт вільної волі. Зміст вчинку визначає моральність і моральність поведінки, відмінність добра і зла. Не будь яка дія людини стає вчинком, але тільки та, що є свідомим вибором. Вчинок – особлива форма поведінки, в якій здійснюється самостійний вибір цілей і способів поведінки, що часто суперечить загальноприйнятим правилам. Реалізації вчинку передуює внутрішній план дії, де представлений свідомо вироблений намір, є прогноз очікуваного результату та його наслідків. Вчинок може бути виражений: дією або бездіяльністю; позицією, висловленою в словах; відношенням до чого-

небудь, оформленим у вигляді жесту, погляду, тону мови, смислового підтексту; дією, спрямованою на подолання фізичних перешкод і пошук істини.

Таким чином, на основі вивчення наукових джерел, уточнено сутність та структуру феномена “вчинкова самостійність”. Вчинкова самостійність як феномен нами розглядається як інтегративна властивість особистості, що проявляється в ініціативності, здатності до вибору та реалізується в активній продуктивній самостійній та відповідальній дії, що є саморегулюючою за умовою рефлексії.

Встановлено, що до особливостей учнів 9-12 років інтернатних закладів, які зумовлюють їх сенситивність для виховання вчинкової самостійності, належать: посилення свідомої мотивації власної поведінки; активізація самостійності; здатність до рефлексії як передумова усвідомлення своїх морально-психологічних і вольових якостей; розширення досвіду міжособистісного спілкування; вироблення власного ставлення до людини і суспільства (Е. Еріксон, І. Кон,) [12], [7]. Водночас цей вік характеризується суперечностями між прагненням отримати підтримку дорослої людини і одночасно поводитися самостійно, устремлінням до самостійності та відсутністю здатності до неї, прагненням розширити вчинкову активність та неможливістю реально оцінити власні можливості та потрібні умови досягнення цілі.

На різних етапах дослідження в експериментальній роботі нами було задіяно 250 учнів 9-12 років. Так у дослідженні здатності до вчинкової самостійності визначено: більшість учнів відносяться до достатнього рівня (29,6 %) - надпристосований тип поведінки; на другому місці учні низького рівня (27,8 %) - протестно-віктимний, імпульсивний та інфантильний тип поведінки; на третьому місці учні середнього рівня (25,6 %) (активно-виконавчий та пасивно-виконавчий тип поведінки); на четвертому місці учні високого рівня (14,23 %).

Під час дослідження нами було визначено специфіку виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів у позаурочній діяльності: особливості контингенту; негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів, а саме заорганізованість життєдіяльності школярів, наслідками якої є орієнтація поведінки дитини на тотальний контроль з боку педагогів; превалювання авторитарної педагогіки; формалізм у виховній роботі: відсутність індивідуального підходу до дитини, гіперопіка вихованців; недостатні можливості щодо виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів; обмеження соціального простору, наслідками якого є: вимушена адаптація до великої кількості однолітків, труднощі спілкування тощо; недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату, що заважають ефективному досягненню завдань виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років: формальні вимоги до всіх учнів поза диференціацією їхніх здібностей та інтересів.

Названі чинники значно ускладнюють процес виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів. Ми склали модель виховання вчинкової самостійності з метою подолання негативного впливу

вказаних чинників.

Специфіка змісту нашої моделі виховання вчинкової самостійності спирається на такі психолого-педагогічні умови: 1) організаційно-методична та психологічна підготовка педагогів до виховання вчинкової самостійності; 2) проектування ситуацій для прояву вчинкової самостійності учнів 9-12 років; 3) розробка та реалізація методики включення учня у різноманітну соціокультурну діяльність; 4) розвиток рефлексивної позиції до вчинкової самостійності у педагогів та учнів інтернатних закладів.

В основу реалізації умов виховання вчинкової самостійності покладено сукупність принципів: 1) принцип врахування умов реальності та причинної обумовленості; 2) принцип феноменологічної детермінації; 3) принцип орієнтації на саморозвиток вихованців у вихованні вчинкової самостійності; 4) принцип інтеграції директивного та недирективного виховання вчинкової самостійності; 5) принцип емпатичного ставлення до виховання вчинкової самостійності; 6) принцип експертного рефлексивного виховання.

Принципи втілюються у спрямованість вчинкового виховного впливу, відносно якої реалізуються певні виховні стратегії, технології та методи. Цю спрямованість ми визначаємо так: 1) виховання вчинкової самостійності як тип реагування на поведінку дитини у повсякденному житті; 2) виховання вчинкової самостійності як спеціально-організована соціально-значима колективна та індивідуальна діяльність; 3) виховання вчинкової самостійності як спеціально-організована колективна творча діяльність; 4) виховання вчинкової самостійності як спеціально-організована система послідовних тематичних виховних занять з метою опанування знань, вмінь та навичок соціальної поведінки та самоспостереження (соціально-психологічний тренінг, тренінг особистісного зростання, просвітницький тренінг тощо); 5) виховання вчинкової самостійності як відображення почуттів, дій, поведінки та вчинків вихованців.

Нами було зазначено, що виховання вчинкової самостійності реалізується у педагогічній стратегії. Педагогічна стратегія потребує рефлексивної позиції педагога у підборі оптимальної інтегративної стратегії виховання вчинкової самостійності. Рефлексивне виховання, як зазначено у сучасній українській педагогіці, реалізується у суб'єкт-суб'єктному підході виховного впливу, коли суб'єктами виховання виступають вихователь, вихованець та середовищі, де розгортається їх взаємодія (І.Бех, В.Татенко) [2],[13].

За визначенням російських науковців (Абульханова-Славська) [1], саме педагогічна діяльність в ланці виховання потребує визначення стратегії, тому що вона є творчою, часто невизначеною, зорієнтованою на довготривалий та віддалений результат. Згідно українських дослідників, для підкріплення позиції суб'єктності учня відповідно власної вчинкової активності процес виховання потребує зміцнення рефлексивної позиції педагога (Бех І.Д., Татенко В.О.) [2],[13].

Так, наша модель виховання вчинкової самостійності побудована відповідно реалізації трьох виховних стратегій: 1) стратегія соціального самовираження дитини у діяльності; 2) стратегія колективізму; 3) стратегія

заохочення природного прагнення дитини «бути собою» у скоєнні самостійного вчинку.

Для реалізації однієї з психолого-педагогічних умов виховання вчинкової самостійності (організаційно-методична підготовка педагогів) був проведений психолого-педагогічний семінар у формі просвітницького тренінгу з педагогами «Виховуємо самостійність», що сприяв здатності педагогів реалізовувати свідому виховну позицію у рефлексивному вихованні. Цей тренінг був реалізований у 5-ти тематичних модулях: 1) «Самостійність дитини – відповідальність педагога»; 2) «Емоційна зрілість дитини: не зашкодь!»; 3) «Індивідуальне Планування Розвитку дитини»; 4) «Рефлексивна взаємодія з дитиною»; 5) «Тренінг психологічного супроводу свідомої виховної позиції»; 6)

Окремий тематичний блок мав три складові частини: А) визначення освіченості педагогів та актуалізація особистого педагогічного досвіду (проводився у вигляді фокус-групи); Б) інформування за основним змістом; В) моделювання навичок свідомої виховної позиції. До змісту кожного блоку входили три складові частини та розподілялася з однаковим навантаженням на два дні роботи тренінгу протягом 6 годин один раз на 1,5 – 2,5 місяця.

Наступною технологією, що була застосована для реалізації психолого-педагогічної умови «розвиток рефлексивної позиції у педагогів», була технологія організації групової та індивідуальної рефлексії педагогічного досвіду. Методами реалізації цієї технології були індивідуальні та групові обговорення з фахівцем власних педагогічних дій з метою педагогічної рефлексії. Між тематичними блоками просвітницького тренінгу «Виховуємо самостійність» відбувалися засідання інтерв'язійних груп педагогів, які мали на меті обговорення реальних ситуацій з життя вихованців і вихователів та їх аналіз на підґрунті засвоєних теоретичних моделей.

З метою психолого-педагогічного моніторингу виховання вчинкової самостійності у формуальному експерименті було впроваджено у роботу педагогів технологію Індивідуального планування розвитку дитини, що надало можливість відстежити результати виконання наступної умови – «включення учня у різноманітну соціокультурну діяльність».

Ще однією важливою умовою ефективного виховання вчинкової самостійності, за нашою моделлю, було «розвиток рефлексивної позиції до вчинкової самостійності у вихованців». Ми проводили з вихованцями обговорення їх власного життєвого досвіду та вчинків на основі ідентифікації їх переживань та свідомого ставлення до вибору та вчинку у невизначених ситуаціях життя. Також був створений простір для розвитку рефлексивної позиції при організації продуктивного „рефлексивного” спілкування з вихованцями через ставлення до них як до суб'єкта власного вчинювання. Реалізація «рефлексивної взаємодії» з вихованцями здійснювалась різними методами. До них ми відносимо: метод соціальної ідентифікації; метод соціальної презентації; вербальне заохочування; метод доручення та інші.

З метою актуалізації вчинкових орієнтацій та створення умови «проектування ситуації прояву учнями вчинкової самостійності» був реалізований виховний вплив на рівні «спеціально-організованої діяльності,

що спрямована на самопізнання». До нього ми віднесли такі методи: ведення зошита самопізнання «Розмова з власним Я»; «5 хвилин щирості»; ведення колективного щоденника «Літопис нашого життя». Створення індивідуальної скарбнички «Мое портфоліо» (вихованець під керівництвом вихователя збирає папку зі своїми досягненнями), сприяло усвідомленню змісту вчинкової ситуації через творчі роботи, листи, фотографії цікавих подій, грамоти та дипломи, свої письмові коментарі та враження.

Спеціально-організована діяльність «просвітницький тренінг з вихованцями «Пошук скарбів власного Я»; «Сім кольорів життя» у нашому експерименті забезпечувала вербальну ситуацію усвідомлення вибору, ігровий простір для ситуації вибору, обговорення реальної ситуації соціального досвіду.

У програмі формувального експерименту нашого дослідження були інтегративно поєднані просвітницький тренінг, технологія адаптованих методів арт-терапії „Сім кольорів життя”, організація „рефлексивної” взаємодії вихователів з вихованцями, технологія недирективного індивідуального супроводу гри та візуальної творчості учнів 9-12 років інтернатних закладів в процесі індивідуальної педагогічної діяльності.

Просвітницький тренінг „Пошук скарбів власного Я” був нами застосований з метою впровадження когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів феномену вчинкової самостійності у життєдіяльність вихованців інтернатних закладів. Заняття з учнями проводились в позаурочний час паралельно з педагогом-класним керівником у психологічно комфортних умовах. Метою проведення занять було також забезпечення систематичного спостереження за творчою самопізнавальною діяльністю вихованців та корекція небажаних проявів. Композиційно заняття склали шість тематичних модулів: 1) Хто я є та ким мені бути; 2) Душевний Архітектор; 3) Пізнай себе - знай міру; 4) Цінність людського життя; 5) Бути самостійним - бути дорослим; 6) На шляху до вчинку.

Технологія арт-терапії була застосована у формувальному експерименті у вигляді програми занять „Сім кольорів життя” з метою розвитку автентичності, емоційної зрілості та розвитку рефлексивних потреб учнів, що є вагомим підґрунтям прояву вчинкової самостійності та співвідносяться з природним прагненням учнів 9-12 років «бути собою» у скоєнні вчинку. В Програмі «Сім кольорів життя» були реалізовані методи, що адаптовані до виховних завдань: візуальна експресія почуттів у матеріали (акварель, гуаш, воскова крейда, глина, дрібні та сипучі матеріали, кататимні мініатюрні предмети); символічний тематичний малюнок у відображенні першостихій (вода, повітря, вогонь, земля); візуальна експресія почуттів у неструктурованій формі: монотипія; символізація переживань у композиції та сюжеті при роботі з кататимними предметами та піском; символізація сюжету казок; експресія, символізація та трансформація почуттів у бібліографічних методах (написання, малювання та ліплення хоку, складання сінквейну).

До способів та прийомів виховання вчинкової самостійності ми віднесли недирективний супровід діяльності дитини за методом філіо-арт-терапії:

створення спонтанної гри та творчості у захисному просторі індивідуальної роботи з педагогом; визначення рамкових умов та оптимальних обмежень. В умовах арттерапевтичного простору вихованці 9-12 років інтернатних закладів мали можливість символізувати свої психоемоційні переживання, перейти до рівня вербальної рефлексії та свідомо визначатися у проявах вчинкової самостійності спочатку на символічному рівні у творчій роботі, потім – у власній поведінці свого реального життя.

Найбільш ефективними методами роботи з учнями 9-12 років інтернатних закладів з виховання вчинкової самостійності виявилися: метод рефлексивного виховання, метод моделювання та проектування вчинкової ситуації; інтерактивні бесіди за моделлю просвітницького тренінгу; ведення щоденника спостережень «Мое портфоліо»; метод спеціально-організованої діяльності з метою самопізнання; (виховна стратегія «бути собою»); рольові та імітаційні ігри; тематичні інтерактивні бесіди, тренінгові заняття з арт-терапії; індивідуальний педагогічний супровід з елементами філіо-арт-терапії. Ефективними методами з педагогами були: семінари за моделлю просвітницького тренінгу, індивідуальні консультації; рольові ігри, робота в фокус-групах, моделювання та обговорення ситуацій; проведення інтерв'язійних зустрічей з педагогічної рефлексії; введення технології Індивідуального Планування Розвитку Дитини тощо.

Підсумкові зрізи довели ефективність обґрунтованих психолого-педагогічних умов виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладах у позаурочній діяльності. Це виявилось у результатах порівняльного аналізу.

В ЕГ кількість учнів високого та середнього рівнів збільшилась за критерієм: «розуміння поняття «вчинкова самостійність», усвідомлення самого себе як суб'єкта власної поведінки у ситуації вчинку» збільшилися на 17,6% в ЕГ та 19,11% в КГ (високий на середній рівень); різниця складає 1.51 %; «свідоме ставлення до вчинкової самостійності» збільшилось в ЕГ на 25%, в КГ – на 12,8% (високий та середній рівень); різниця складає 12.2 %; «здатність до вчинкової активності» збільшилось в ЕГ на 50 %, в КГ – на 5.3%. Отже, суттєві зміни відбулися за критерієм «здатність до вчинкової активності», менш значними – за критерієм «свідоме ставлення до вчинкової самостійності» та «розуміння поняття «вчинкова самостійність», усвідомлення самого себе як суб'єкта власної поведінки у ситуації вчинку».

Таким чином, результати формуального етапу експерименту, й зокрема позитивна динаміка високого рівня вихованості вчинкової самостійності в учнів 9-12 років інтернатних закладів, підтвердили ефективність і правомірність психолого-педагогічних умов, розроблених та запроваджених у практику позаурочної діяльності інтернатних закладів.

Отже, стабільна динаміка підвищення рівнів вихованості вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів експериментальної групи свідчить про педагогічну доцільність та ефективність теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених психолого-педагогічних умов виховання вчинкової самостійності учнів 9-12 років інтернатних закладів у

позаурочній діяльності.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бех І. Д. Духовна енергія вчинку. Науково-методичний посібник. – Рівне.: РДГУ, 2004. – 42с.
3. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей / Пер. с англ. В.В. Старовойтова -2-е изд. –М.: Академический Проект, 2006. -232с. – («Психологические технологии»)
4. Винникотт Д.В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. – Екатеринбург: Изд-во «ЛИТУР», 2004. – 400 с.- С.41.
5. Кальба Я. Є.. Психологічні особливості формування вчинкового потенціалу особистості учня : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун- т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2006.
6. Кляйн М., Айзекс С., Райвери Дж., Хайманн П. Развитие в психоанализе/Пер. с англ. Д.В. Полтавец, С.Г. Дурас, И.А. Перельгин; сост. И научн. Ред И.Ю.Романов. – М.:Академический Проект, 2001. – 512с. – («Психология детства») – С. 277
7. Кон И.С. Психология ранней юности: [книга для учителя]. / Игорь Семенович Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
8. Кравченко І. В.. Формування у підлітків моральних вчинків у позакласній роботі: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. - К., 2004.
9. Лишенные родительского попечительства: хрестоматия / [сост. В. С. Мухина]. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
10. Науково-педагогічні основи соціально-педагогічної реабілітації вихованців інтернатних закладів: [науково-методичний посібник] / (кер. автор. колективу Л. В. Канішевська). – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2004. – 102 с.
11. Роменець В.А. Унікальність і відповідальність вчинку як засади його рефлексивності // «Ars vetus – Ars nova.»: М.М. Бахтін. – К.: Гнозис, 1999 – 226 с.
12. Теории личности Э. Эриксона: [хрестоматия] // Психология личности / [ред. сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : БАХРАХ-М, 1999. – Т. 1. – 477 с.
13. Татенко В.О. До проблеми автентичності людського буття: вчинкова парадигма / Розвиток педагогічної і психол. наук в Україні 1992–2002. Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч.1. – Харків: “ОВС”, 2002
14. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376с.
15. Травникова Н. Г. Психологическая адаптация выпускников детского дома. Дис. на соиск. уч.ст.канд.психол.наук. – СПб.,1999
16. Трошихина Е. Г. Влияние ранней социальной депривации на развитие личности и психическую адаптацию детей с интеллектуальной

недостаточностью. Дис. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – СПб., - 1997.

17. Фрейд А.. Теория и практика детского психоанализа. – М.: ЭКСМО – Пресс, 1999. – Т.1, - 384 с., Т.2 – 400 с.

18. Формування життєвої компетентності вихованців у закладах інтернатного типу: Науково-методичний посібник // керівник авторського колективу Канішевська Л.В. – К.,- «Педагогічна думка», -2007

Статья отправлена: 03.11.2013г.

© Бернацька О.Б.